

ҲАРБИЙ СОҲАГА НОМЗОДЛАРНИ ТАНЛАШДА ПСИХОЛОГИК ТАНЛОВНИНГ РОЛИ ХУСУСИДА

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.10.54.046>

Омонова Шохида Муродовна,

*Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети,
мустақил изланувчи*

Аннотация. Ушбу мақола ҳарбий соҳага номзодларни танлашда психологик танловнинг роли хусусида мавзусига бағишланган. Шунингдек, мақола матнида психологик танлов тушунчаси моҳияти, психологик танловни ташкил этиш босқичлари, психологнинг касбий тайёргарлиги, замонавий психология ва ҳарбий психология имкониятлари, ҳарбий соҳа ва унинг ҳозирги истиқболи, ҳарбий фаолиятнинг психологик характеристикаси, шахснинг ижтимоий- психологик сифатлари ва унинг ўзига хосликлари, касбий муносибликнинг психологик тавсифи, психологик танловда психодиагностик методикалар каби масалалар ҳам батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: Ҳарбий хизмат, психолог, касб, номзод, замонавий армия, психологик танлов, психодиагностика, тест, сўровнома, биография усули, қобилиятлар, шахс, психологик сифатлар, касбий мойиллик, қизиқиш, психик барқарорлик.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль психологического отбора при отборе кандидатов в вооруженные силы. В статье также рассматриваются сущность концепции психологического выбора, этапы организации психологического отбора, профессиональная подготовка психологов, современная психология и военная психология, военная сфера и ее современные перспективы, психологические особенности военной деятельности, социально-психологические качества и личность, профессиональная пригодность. Также подробно рассматриваются такие вопросы, как психологическое описание, психодиагностические методологии психологического отбора.

Ключевые слова: военная служба, психолог, профессия, кандидат, современная армия, психологический отбор, психодиагностика, тест, анкета, биографический метод, способности, личность, психологические качества, профессиональная склонность, интерес, психическая устойчивость.

Abstract. *This article examines the role of psychological selection in the selection of candidates for the armed forces. The article also*

examines the essence of the concept of psychological choice, the stages of organizing psychological selection, professional training of psychologists, modern psychology and military psychology, the military sphere and its modern prospects, psychological characteristics of military activity, socio-psychological qualities. and personality, professional suitability. Issues such as psychological description, psychodiagnostic methodologies of psychological selection are also considered in detail.

Key words: military service, psychologist, profession, candidate, modern army, psychological selection, psychodiagnostics, test, questionnaire, biographical method, abilities, personality, psychological qualities, professional inclination, interest, mental stability.

Маълумки, шахсни касбга йўналтириш, унинг жамият соҳаларига муносиблигини аниқлаш, касбий кўникма ва билимларини янада такомиллаштириш ҳамда бирор соҳага бўлган қобилиятини аниқлаш каби масалалар доим долзарб аҳамият касб этиб келган. Шунингдек, психологик танлов ишлари замонавий психология фанининг янги йўналиши саналиб, унда инсоннинг бирор соҳа учун зарур бўлган кўплаб психологик сифатлари баҳоланади. Моҳиятан, психологик танлов касбий танлов турларидан бири бўлиб, унда инсоннинг бирор соҳага бўлган интеллектуал ва функционал муносиблиги баҳоланади. Яъни бирор соҳага бўлган психологик хусусиятларни ўз вақтида аниқлаш ҳисобланади. Бошқа соҳалардан фарқли ўлароқ, ҳарбийлик касби мураккаб фаолият саналиб, у бўлажак номзодлар учун ўзига хос талаблар қўйиши табиий. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг, Қуролли Кучлар тизимини қайта ислоҳ қилиш борасида тубдан ислоҳотларни амалга оширди. Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистон Республикаси ўз миллий армиясига эга бўлди. Шу боис, бугунги кун ҳарбий хизматчиси ҳар жиҳатдан баркамол, махсус билим ва кўникмаларга эга, замонавий ахборот технологиялари сирларидан хабардор, жисмонан соғлом, ҳиссий –иродавий жиҳатдан барқарор, сабр-бардошли, психологик компетенцияларни ўзлаштирган, ижтимоий фаол, адолатли, сергак ва фидоий каби сифатларга эга бўлиши лозим. Бундай номзодларни танлаб олиш, уларни психологик жиҳатдан текшириш ва саралаш ишлари, замонавий психологиянинг долзарб вазифаларидан биридир. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, психологик танлов ишлари амалий жараён саналиб, уни амалий психолог турли мақсадларда амалга ошириш мумкин.

Тадқиқотчи Ю.А.Елбаевнинг ёзишича, психологик танлов ишлари суҳбат, тест, анкеталар, шахс сўровномалари ҳамда эксперт баҳолаш орқали амалга оширилиб, унда қуйидаги мақсадлар кўзланади[1,66]:

– Шахсни бирор соҳага ўқишга мойиллиги ёки ишлашга бўлган мос яроқлилиқ сифатлари аниқланади:

– Маълум бир мутахассислик бўйича ёки бир фаолият учун профессионал қобилиятлари башорат қилинади;

– Бошқа одамларни бошқариш ва назорат қилишга бўлган шахсининг профессионал мувофиқлиги текширилади.

Психологик танловни амалга оширишда авваламбор, ўрганилаётган фаолиятнинг “психограммаси” тузилади. Ва шу асосида муваффақиятли ўқиш ва фаолиятни бажариш учун зарур бўлган профессионал муҳим сифатлар аниқланади. Шундан сўнг, шахс имкониятларини аниқловчи психодиагностик тестлар танланади. Бироқ, танланган психологик тестлар шундай аҳамиятга эга бўлиши лозимки, у орқали номзодларнинг соҳага бўлган касбий яроқлилиқ хусусиятлари олдиндан башорат қилинади.

Бошқа олимлардан фарқли ўлароқ, Ю.Н.Клочконинг айтишича, касбий психологик танлов – бу касбий танлов турларидан бири бўлиб, номзодларнинг профессионал муҳим ижтимоий-психологик хусусиятларини талаб даражасида эканлигини аниқловчи ҳамда бирор соҳани юқори сифатли кадрлар билан таъминлашга қаратилган чоратадбирлар мажмуидир[2,89]. Бундай тадбирлар ижтимоий-психологик ўрганиш, психологик экспертиза, психодиагностик тажриба орқали амалга оширилади. Яъни ҳарбий лицейлар, темирбеклар мактаби, олий ҳарбий билим юртлари ҳамда Қуролли Кучлар академиясига, ўқишга номзодларни саралаб олишда психологик танлов ишлари ўта аҳамиятли ҳисобланади.

Шахсни ижтимоий – психологик жиҳатдан ўрганишда, уни тарбиялаш ва ривожлантиришнинг шартлари, касбий йўналганлиги, ташкилотчилик қобилияти, шахслараро муносабатларга бўлган компетенцияси, лидерлик сифатлари, ҳиссий-эмоционал барқарорлиги, мотивация даражаси ҳамда жамоага мос ҳуқ-атвор шакллари кабилар кўпроқ ҳисобга олинади. В.А.Бодровга кўра, касбий-психологик танловда асосий усуллар сифатида қуйидагилар тавсия этилади[3,226]:

- Хужжатларни таҳлил қилиш усули;
- Кузатиш усули;
- Сухбат усули;
- Сўровнома усули;
- Биография усули;
- Тест усули ва ҳоказо.

Юқорида қайд этилган усуллар, ўзига хос психодиагностик воситалар саналиб, улар орқали номзодларнинг индивидуал-психологик хусусиятлари, асаб тизимининг типик хусусиятлари, когнитив жараёнларнинг шаклланганлик даражаси, инсон интеллекти ва унинг

ривожланганлик даражаси, эмоционал ва социал интеллект даражаси, фикрлаш услуби ва креативлик сифатлари, мураккаб шароитларга бўлган мослашувчанлик даражаси, психик барқарорлик, экстремал шароитларда ишлай олиш қобилияти, юксак ҳис – туйғулари, ўз – ўзини назорат қила олиш кўникмалари қабила аниқланади.

А.В.Моценконинг сўзларига кўра, ҳарбий соҳага номзодларни саралаш авваламбор, уч тоифага ажратиш асосида амалга оширилади[4, 49-52]:

– Юқори тоифадаги номзодлар – бундай номзодлар ҳарбий таълим муассасасига ёки ишга тавсия этилган номзодлар саналиб, улар ҳар жихатдан мезонларга тўғри келган ва соҳага мос шахслардир. Улар учун маълум бир психологик машқлар ва тренинглари шарт эмас,

– Ўрта тоифадаги номзодлар – бундай номзодлар ҳарбий соҳа талабларига жавоб бера оладиган, маълум бир кўникмаларга эга ўрта типдаги шахслардир. Бундай номзодларга психологик тренинг орқали ёрдам кўрсатилади. Яъни соҳага бўлган компетенциялари ва касбий муҳим сифатлари ривожлантирилади.

– Қуйи тоифадаги номзодлар – бундай номзодларнинг натижалари ўта паст, касбий муҳим сифатлари суств ривожланган, ҳарбий соҳа учун компетенциялари ҳали тўлиқ шаклланмаган номзодлардир. Бундай натижага эга номзодлар, ҳарбий таълим муассасаларига ёки ҳарбий хизматга ишлашга тавсия этилмайди.

Психолог номзодларнинг касбий яроқлилиги тўғрисида хулосалар ишлаб чиқаётганда, уларнинг нейропсихик барқарорлик хусусиятларига алоҳида эътибор қаратади. Мазкур хулосалар қуйидаги мазмунда ишлаб чиқилади[5,117]:

- Юқори психик барқарорликка эга номзодлар;
- Яхши психик барқарорликка эга номзодлар;
- Қониқарли психик барқарорликка эга номзодлар;
- Қониқарсиз психик барқарорликка ёки психик беқарор номзодлар.

Юқоридаги таснифга кўра, тўртинчи тоифа кишилари, психик беқарор шахслар саналиб, уларга кейинги босқичга тавсия берилмайди. Чунки, уларда ўзини ўзи бошқариш, шахслараро муносабатларга киришиш, стресс вазиятларидан чиқиб кета олиш, ҳаётини оптимизим, ўзини ўзи мотивациялай олиш каби кўникмалари жуда суств ривожланган. Қолган уч тоифа яна бошқа танловлар учун тавсия этилади.

Айтиш жоизки, психологик экспертиза ҳам психологик танловнинг бир босқичи саналиб, унда бўлажак номзодларнинг ҳарбий соҳага бўлган функционал, психо-эмоционал, тиббий – биологик тайёриги ҳамда девиант хулқ-атворга мойиллик сифатлари аниқланади. Бунинг учун, махсус психологик лаборатория ускуналари

фойдаланиш тавсия этилади. Яъни, шахснинг қўрқувга мойиллиги, низоларга чидамлилиқ даражаси, агрессияга мойиллиги, биофил (ҳаётни севувчи, салбий одатлардан холи), никрофил (салбий одатларга мойил, низога мойил, шавқатсизликка мойил) типга мансублиги, экстремал шароитларга чидамлилиқ даражаси каби хусусиятлар ўрганилади. Мазкур босқич ҳарбий ўқув юртларига бўлажак номзодларни танлаб олиш ҳамда номзодларни ишга қабул қилиш ҳолатида ўта муҳим саналади. Бизнингча, ҳарбий соҳага номзодларни танлашда, юқоридаги шахслиқ сифатлари билан бирга, қуйидаги сифатлар ҳам эътиборга олиниши лозим:

– Шахснинг умумий интеллектуал ривожланиш даражаси, мантиқий фикрлаш кўникмалари ва қарор қабул қилиш услуби, шунингдек, оғзаки ва ёзма шаклда маълумотларни тақдим эта олиш қобилияти;

– Ҳиссий барқарорлилиқ, мувозанатлилиқ, ўз хатти -ҳаракатларини назорат қила олиши, ҳиссиётларининг ташқи намоён бўлиши ҳамда эмоционал етуклиги;

– Ўз хулқ -атворини иродавий жиҳатдан тартибга сола билиш даражаси, чидамлилиқ, жасоратлилиқ, қатъиятлиқ, мақсадга мувофиқлиқ, самарадорлиқ ва ҳоказо;

– Ички фаоллиги, тиришқоқлиқ, интизомлилиқ, топширилган ишлар учун жавобгарлиқ;

– Ҳуқуқий онги ва ахлоқий эътиқод даражаси, ҳалоллиқ, инсонпарварлиқ тамойилларига риоя қилиши, ижтимоий меъёрларга риоя қилиш кўникмаси;

– Шахс сифатида ривожланганлиги, ўз қарорлари ва ҳаракатлари учун масъулиятлилиги, муаммоларни ҳал қила олиш қобилияти, вазифаларни бажаришдаги мустақиллиқ, ўзига ишонч ва ўзини танқид қила олиш даражаси;

– Ўзини ўзи қадрлай олиш тажрибаси ҳамда шахс мотивацион соҳасининг хусусиятлари ва бошқалар. Бундан ташқари, психолог хавfli хатти-ҳаракатлар гуруҳига қиритилган салбий сифатлар бўйича ҳам, номзодларнинг мойиллиқ даражасини текшириб кўради. Бу айнан, ҳарбий соҳага ёки ички ишлар органларига номзодларни танлаш ишларида ўта муҳим мезонлардан бири саналади. Ушбу маъсулиятли ишни бажариш психодиагностиканинг энг асосий ваколатларидан бири ҳисобланади. Қуйидаги салбий иллатларга мойил шахслар танлов учун тавсия этилмади[6,11]:

– Алкогол ёки захарли моддаларни суистеъмол қилишга мойил бўлган шахслар;

– Гиёҳвандлиқ моддалар ёки психотроп моддаларни шифокор кўрсатмасисиз истеъмол қилишга одатланган шахслар;

– Психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишида иштирок этган

шахслар;

– Таққиланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятига мойил ёки иштирок этган шахслар;

– Шахсий маълумотлар, даромадлар, мулкӣ мажбуриятлар тўғрисидаги маълумотларни яширган шахслар;

– Мансаб ваколатларини суистеъмол қилишга мойил бўлган шахслар;

– Ўз жонига қасд қилиш(суицид)га мойил шахслар ва ҳоказо.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, психологик танлов ишлари ҳар бир соҳа учун ўта муҳим саналиб, у орқали шахснинг бирор соҳага бўлган қобилияти ва кейинги касбий имкониятлари аниқланади. Агарда, ҳарбий соҳада бу борада кенг қамровли ишлар амалга оширилса, муаммога оид илмий тадқиқотлар қилинса, ҳарбий соҳа истиқболларига таъсир этувчи ва касбий деформацияга сабаб бўлувчи кўплаб салбий ҳолатларнинг олди олишини эҳтимолдан ҳоли эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Елбаев Ю.А. Психологические основы повышения эффективности профессионального психологического отбора в высших военно-учебных заведениях: Дис. . канд. психол. наук. М., 1991. – 248 с.

Клочко Ю.Н. Профессиональное самоопределение и интеграция молодых специалистов в социальную структуру в современных условиях: Дис. . докт. социол. наук. Ставрополь, 2000. – 296 с.

Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности// Современная психология: Справочное руководство/ Под ред. В.Н.Дружинина. -М.: ИНФРА-М, 1999. – 668 с.

Мощенко А.В. Мотивационная готовность молодых офицеров к военной службе: Учебно-методическое пособие. М.: ВУ, 2004. - С.49-52.

Настольная книга войскового психолога, офицера по организации общественно-государственной подготовки и военно-социальной работы. Серия «Право в Вооруженных Силах консультант». - М.:«За права военнослужащих», 2003. – 384 с.

Родных И.В. Гражданское самоопределение военного профессионала: (Социально-психологический анализ): Автореф. дис. . канд. психол. наук. М., 1996. - 20 с.